

XITTOY TILI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARIDA “BOYLIK” SUBKONSEPTI

 10.24412/2181-1784-2021-1-244-251

Valieva Noiba Abbasxonovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti
naying1564@mail.ru

Annotatsiya. Muvaffaqiyatli hayot yo‘li sifatida “baxt” konsepti qadimdan insonlarni qiziqtiradi va u barcha millat uchun madaniyatning ajralmas bir qismi bo‘lib xizmat qiladi. Xitoy millati “boylik” subkonseptini ifodalovchi frazeologik birliklarni asosan bayram tabriklarida qo‘llashadi va ularning komponentlari majoziy ma‘no kasb etadi.

Kalit so‘zlar. Kognitiv tilshunoslik, konsept, subkonsept, felisitologiya, konstanta.

Аннотация. Концепт «счастья» как образ жизни издавна интересовал людей и стал неотъемлемой частью культуры всех народов. Китайцы используют фразеологизмы, представляющие субконцепт «богатство», в основном в праздничных поздравлениях, а их компоненты имеют переносное значение.

Ключевые слова. Когнитивная лингвистика, концепт, субконцепт, фелцитология, константа.

Annotation. The concept of "happiness" as a way of life has long been of interest to people and has become an integral part of the culture of all nations. The Chinese use phraseological units to representing the sub-concept of "wealth" mainly at holiday greetings, and its components have a figurative meaning.

Keywords. Cognitive linguistics, concept, subconcept, felicitology, constant.

Inson yaralibdiki, til uning dunyoqarashi va madaniyati rivojida katta ro‘l o‘ynaydi. Aynan, til yordamida har bir inson o‘zini anglash va tafakkur qilish jarayonini ifodalaydi. Tarixdan bizga ma‘lumki, “biror-bir xalqni yo‘q qilmoqchi bo‘lsang, uni tilini, madaniyatidan boshla”, degan naql bor. Til- har bir etnosni indientifik ko‘rsatkichidir[6, b. 3] degan ta‘rifdan ko‘rish mumkinki, til bu- xalqni madaniyat, ma‘rifat ko‘zglasidir. Zamonaviy tilshunoslikda XX asrning oxiri va XXI asr boshlariga kelib antroposentrik qarashlar birlamchiga aylanib, ko‘pgina yangi

lingvistik sohalar, tarmoqlar yuzaga keldi. Shulardan biri kognitiv tilshunoslikdir. Kognitiv tilshunoslik (inglizcha cognize-bilmoq, anglamoq, tushunmoq) falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmay, balki tilni tafakkur bilan bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va neyrofiziologik jihatlarining ijtimoiy, madaniy, lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini chuqur ilmiy tadqiq etadi. Kognitiv tilshunoslik psixologiyadagi tushuncha va konsept birliklari bilan ish ko'radi. Konsept tushunchasi asosida ma'no va obraz yotadi [2, b. 23]. Kognitiv tilshunoslik esa kognitologiya fanining ichiga kirib, unga 1956-yildan paydo bo'lib, axborot texnologiyalari taraqqiyoti oqibatida yuzaga kelgan «sun'iy intellekt» tizimi vositalariga oid mushohada, savollarga javob izlovchi [14, b. 312] fan sifatida paydo bo'lib, keyinchalik fan sifatida o'rganila boshlagan degan fikrlar mavjud. Dunyo tilshunosligida kognitiv tilshunosligi sohasi inson ongi va lison bilan bog'liq bo'lgan, his-tuyg'ularini ifodalovchi til birliklarining leksik-semantik talqin etish muammosi jahonda eng ustuvor yo'nalishlardan biri sanaladi.

Kognitiv tilshunoslik tilshunoslikning “yosh” sohalaridan biri bo'lib, rus tilshunosi Kubryakova E.S. ““kognitiv ” tushunchasi psixologiyadan kirib kelgan bo'lib, u rus tiliga “bilishga taalluqli” ma'nosida tarjima qilinadi” [6, b. 14] deb yozgan bo'lsa, Babushkin A.P “kognitologiya turli fan sohalarini chorrahasida yuzaga kelgan fan” ekanligini ta'kidlab o'tgan va uning tadqiqot sohasi bilimni to'plash, qo'llash usullarini tadqiq qilish sifatida belgilanish kerakligi haqida yozilgan [4, b. 52-58]. Amerikalik olimlar Dj.Lakoff, Ronald Langaker, Rey Djekendoff esa o'z tadqiqotlari bilan uning rivojlanishiga sababchi bo'lganlar [3, b. 19]. Demak, kognitiv tilshunoslikning paydo bo'lishida inson ongi, dunyoni bilishi, voqelikni aks ettirishi va tafakkuri alohida o'rin kasb etadi.

Kognitiv tilshunoslikning asosi konsept hisoblanib, u fan sifatida 70-yillarning o'rtalariga, aniqrog'i rasman 1989-yilga Germaniyadagi Xalqaro tilshunoslar simpoziumiga to'g'ri keladi. Hozirga qadar kognitiv tilshunoslik haqida ko'plab monografiyalar, tadqiqot ishlari yaratildi, ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan bo'lsada, biroq, o'zbek tili ko'rinishida hali-hanuz dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

XX asrning birinchi choragida faylasuf S. Askoldov tomonidan 1928-yil ilmiy muomalaga kiritilib, ko'pgina manbalarda “konsept lotin tilidagi conceptus – “tushuncha” so'zining kalkasidir” deya ta'rif berilgan. Yana bir tilshunos Lyapin kontsept– bu “ko'p tarmoqli idealizatsiyalashtirilgan shakl” [9, b.16] degan, Kubryakovaning ta'kidlashicha esa konsept – inson psixikasida aks etadigan, butun olam qiyofasini ifodalaydigan lisoniy ong bo'lib, mental leksikonning xotiradagi operativ mazmuniy birligi sanaladi deb ta'kidlaydi. Shu bilan birga “konsept inson

ruhiy olamidagi madaniyatning asosiy birligi(yacheykasi) hisoblanadi. Ular his - tuyg'ular, yoqtirish va yoqtirmaslik, ba'zida to'qnashuvlar mavzusidir” degan ta'rifni Stepanov Yu.S. (Stepanov Yu.S., 2004:) berib o'tgan. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, hozirgacha aniq va birlamchi ta'rif keltirilmagan va o'rganish jarayonida. Biz ham mazkur fikrlarni kelib chiqib, konsept- ham umumiy, ham individual bo'lib, har bir inson shaxsiy mental olamidani kelib chiqib, dunyoni, his-tuyg'ularini, munosabatini ifolanashda lisoniy arsenal. Konseptni tahlil qilib, o'rganar ekan tilshunoslar uni turlicha qismlarga ajratadi. Jumladan, Stepanov konsept tuzilishini 3 qismga bo'lgan: a) asosiy (aktual) belgi; b) qo'shimcha yoki passiv belgi; c) ichki shakl [11, b.46], uning ta'kidlashicha oxirgi belgi hozirda qo'llanilayotgan konseptlarning tub komponentini ifodalab, asosan birinchi shakli bilan bog'liqlik tomoni kam bo'ladi. Boshqa olimlar ham ta'riflarini keltirib o'tsak: Slishkin G.G. yuqoridagi ta'rifdan farqli konseptni 4ta zonaga ya'ni a)asosiy zona- intrazona va ekstrazona; qo'shimcha zona – kvazizona va kvaziekstrazonalarga bo'lib o'rganish taklif qilgan bo'lsa, Popov va Sterninlar 2 ga ya'ni v) yadroviy zona va periferik zonalarga ajratgan va ularning o'zaro mutanosibliigi konsept strukturasi belgilab berishi [10, b. 12] haqida tushuntirib o'tilgan. Tilshunoslikda konsept lingvokognitiv va lingvomadaniy hodisa sifatida qaraladi. Konseptni o'rganish uchun ma'lum bir millatning dunyoqarashi, turmush-sharoiti va mentaliteti, an'analarini o'rganib, aynan usha konseptni tutgan o'rnini aniqlab, tahlil qilish kerak.

Muvaffaqiyatli hayot yo'li sifatida “baxt” konsepti qadim zamonlardan buyon jamoatchilik ongida mavjud bo'lib, deyarli ko'pgina konseptlarning ham tor ma'noda, ham keng ma'noda komponentlariga “mos”dir [5, b.6] biroq, aynan "baxt" konsepti aniq ichki shaklga ega, baxt haqidagi qarashlar etnomadaniy tarzda belgilanadi va birinchi taxminda bir tsivilizatsiyadan boshqasiga farq qiladi [8, b.12]. Demak, “baxt” konsepti madaniyatning konstanti desak, mubolag'a bo'lmaydi. Quyida maqola doirasida bir-necha frazeologik birliklarda xitoy tilida “baxt” konseptining komponentlaridan biri bo'lgan “boylik” supkonseptini tahlilga tortdik:

一本万利 *yī běn wàn lì* kam mablag' bilan katta daromadga ega bo'lish

《史记》：“天下熙熙，皆为利来；天下攘攘，皆为利往。”旧时除夕夜迎财神和大年初二祭财神，都是春节期间的民俗活动。这种印有财神爷和吉利话的新春帖子，是供迎、祭祀财神用的，以求年初一分本，年底万分利之福。

《Shǐjì》：“Tiānxià xī xī, jiē wèi lì lái; tiānxià rǎngrǎng, jiē wèi lì wǎng.” Jiùshí chūxì yè yíng cáishén hé dà nián chū èr jì cáishén, dōu shì chūnjié qíjiān de mínsú

huódòng. Zhè zhǒng yìn yǒu cáishén yé hé jìlì huà de xīnchūn tiēzi, shì gōng yíng, jìsì cáishén yòng de, yǐ qiú nián chū yī fēn běn, niándǐ wàn fèn lìzhī fú.

«Shǐjì» (“Tarixiy yozuvlar”) kitobida yozilishicha: “osmon ostidagi hatti-harakatlar, barcha yumushlar ostida farovonlikka va mablag’ga bo‘lgan ehtiyoj yotadi”. Qadimdan xitoyliklar oy taqvimi bo‘yicha yangi yil arafasida va ikkinchi kunida boylik ilohi uchun qurbonliklar qilishadi, uylarga chorlashadi, bularning hammasi xitoy yangi yil bayrami vaqtidagi marosimlardir. yuqorida keltirilgan so‘zlar, boylik ilohi sur‘atlari bilan keltirilgan tabriknomalar aynan oy taqvimi bo‘yicha xitoy yangi yili oldi tadbirlarda qo‘llaniladi, ya’ni yil avvalida kichik mablag’ sarflab, yil so‘ngida katta daromad qo‘lga kiritishdir[1, b.23].

Yuqoridagi frazeologik birlikka keltirilgan ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, xitoyliklar azaldan daromad olishga, biznesga usta xalqdir ya’ni biror-bir ishga boshlang‘ich mablag’ sarflab, ma’lum bir muddatdan so‘ng katta daromadni qo‘lga kiritish haqidagi ushbu ibora Qing sulolasi (1644-1912y, 1917 yilda qisqa muddat tiklangan) davrida yashagan Ji Venning 《市声》 kitobining yigirma oltinchi bobida keltirilgan: “这回破釜沉舟，远行一趟，却指望收它个一本万利哩。Zhè huí pòfǔchénzhōu, yuǎn xíng yī tàng, què zhǐwàng shōu tā gè yīběnwànlì lǐ.”

Bu safar men barchasini yig‘ishtirib(O‘z qayiqlarini yoqib yuborish), uzoq safarga chiqdim, kam mablag’ bilan ko‘p daromad olishni umid qilgandim.

Ushbu frazeologik birlik qadimdan bayram tabriklarida ham qo‘llanilib, asosan tadbirkorlikda kam mablag’ bilan qiyinchiliklarsiz, yoqotishlarsiz maqsadga, daromadga erishishni ifodalaydi.

大吉大利 dà jí dà lì buyuk omad, baxt va omad,

古代最常见的钱是圆形方孔的铜钱,其形状取“天圆地方”,“外法天、内法地”之意。秦始皇时将其它各种形状的货币统一为这种形制,其后一直延用了两千余年。钱是财富的代表,图上还有金元宝及大吉大利字样,更是吉祥。

Gǔdài zuì chángjiàn de qián shì yuán xíng fāng kǒng de tóngqián, qí xíngzhuàng qǔ “tiān yuán dìfāng”, “wài fǎ tiān, nèi fǎ de” zhī yì. Qínshǐhuáng shí jiāng qítā gè zhǒng xíngzhuàng de huòbì tǒngyī wéi zhè zhǒng xíngzhì, qí hòu yīzhí yán yòngle liǎng qiān yú nián. Qián shì cáifù de dàibiǎo, tú shàng hái yǒu jīn yuánbǎo jí dàjī dàlì zìyàng, gèng shì jíxiáng.

Qadim zamonlardan eng keng tarqalgan pullar bu – yumaloq o‘rtasi to‘rtburchak teshikli mis pullar bo‘lgan. Ushbu pullarning shakli "yumaloq osmon, to‘rtburchak yer", "tashqi tomon osmon va ichki tomon yer" ma'nosini ifodalagan. Qin Shihuang imperatorlik davrida har xil shakldagi boshqa pullarni aynan ushbu shaklga

birlashtirdi va aynan shu shakldagi tangalar ikki ming yildan ko'proq vaqt davomida muomalada bo'ldi. Pul – boylik ramzi. Ushbu tangalarda "buyuk omad" yozuvi ham bor, bu yanada xayrlidir.

Mazkur frazeologik birlikda xitoy xalqining pul, martabaga bo'lgan munosabatini ko'rish mumkin. Matnda Xitoyning birinchi imperatori, Qin imperiyasi (m.av. 221- m. 206-yillar) asoschisi Qin Shihuan hukmronlik davri keltirilgan bo'lib, qadimiy puli ya'ni tanganing shakliga ham izoh berib ketilgan. Yumaloq tanga osmonni ifodalasa, markaziy to'rtburchak teshik yerni anglatib, butun bir borliqni o'zida aks ettirgan. Xitoyning oy taqvimi bo'yicha yangi yil (春节) bayramida ham suvenir tangachalar, tabriknomalarda aynan mazkur frazeologik birlik yoziladi. Qadimda bashorat qilish uchun ham keng qo'llanilgan.

五谷丰登 *wǔ gǔ fēng dēng* farovonlik, to'kin-sochinlik, hosildorlik.

五谷丰登,是对太平盛世、丰收年景的祝颂。五谷为五种谷物:稻、黍、稷、麦、菽。《周礼·天官·疾医》:“以五味、五谷、五味养其病。”佛教密宗修法也使用五谷,以五谷泛指农作物。《汉书·酈食其传》:“民以食为天。”

Wǔgǔ fēngdēng, shì duì tàipíng shèngshì, fēngshōu nián jǐng de zhù sòng. Wǔgǔ wèi wǔ zhōng gǔwù: Dào, shǔ, jì, mài, shū. “Zhōu lǐ-tiān guān-jí yī”: “Yǐ wǔwèi, wǔgǔ, wǔwèi yǎng qí bìng.” Fójiào mìzōng xiūfǎ yě shǐyòng wǔgǔ, yǐ wǔgǔ fàn zhǐ nóngzuòwù. “Hàn shū-lì shí qí chuán”: “Mín yǐ shí wéi tiān.”

五谷丰登 tinchlik va farovonlik, donning ko'pligidan dalolatdir. 五谷 quyidagi besh xil donni o'z ichiga oladi: guruch, tariq(пшено), tariq, bug'doy va sunon (dukkakli o'simliklar). 《Chjou Li·Tian Guan·Kasallik tabobati》: “besh xil turdagi don mahsulotlari bemorlar iste'mol qiladi, kasallikni bartaraf qiladi.” Buddizm tantrik amaliyotida ham ushbu mahsulotlardan foydalaniladi. "Han Shu·Li Shiqi Tarjimai holi": "Odamlar oziq-ovqat mahsulotlarini osmonning marhamatidir".

Xitoyliklarni oziq-ovqatga bo'lgan munosabati barcha ma'lum bo'lsa kerak ya'ni ular tabobatni aynan sog'lom turmush tarsi bilan bog'lashadi, shu sababdan ham xitoy tilidan to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilsak, “dori-darmon ichish” emas, bal'ki “iste'mol qilish” kabi iborani uchratishimiz mumkin. Guruch mahsulotini esa xitoyliklarchalik ko'p iste'mol qiladigan xalq bo'lmasa kerak. Aynan, yuqoridagi besh turdagi don mahsulotlarining bo'lishi, mol-hosildan darak desak mubolag'a bo'lmaydi. Marosimlarda, tabrik so'zlarda hosildorlik, farovonlik bo'lsin ma'nosida mazkur frazeologik birlikni uchratishimiz mumkin.

功名富贵 *gōngmíng fùguì* shon-sharaf va boylik, ulug' martaba va boylik tilamoq

大鸡作为“大吉”之物,备“五德”。鸡鸣将旦,光明到来,以“公鸣”谐音“功名”。刘禹锡《同乐天送令狐相公赴东都留守》:“世上功名兼将相,人间声价是文章。”苏轼《墨宝堂论》:“士当以功名闻于世。”功成名就自有富贵。

Dà jī zuòwéi “dàjī” zhī wù, bèi “wǔ dé”. Jī míng jiāng dàn, guāngmíng dàolái, yǐ “gōngmíng” xiéyīn “gōngmíng”. Liúyǔxī “tóng lè tiān sòng lìng hú xiànggong fù dōng dū liúshǒu”: “Shìshàng gōngmíng jiān jiàng xiàng, rénjiān shēng jià shì wénzhāng.” Sūshì “mòbǎo táng lùn”: “Shì dāng yǐ gōng míng wén yú shì.” Gōngchéngmíngjiù zì yǒu fùguì.

Xo‘roz “omad” kabi talaffuz qilinishi, o‘zida beshta fazilatni mujassamlaydi. Xo‘roz qichqirishi bilan tong otadi, shu bilan birga xo‘roz bilan shuhrat xitoy tilida ohagdosdir. Tan sulolasi(618—907) davrida yashab, ijod qilgan Liu Yuxi va Song sulolasi (960-1279) davrida yashab, ijod qilgan Su Shining she‘rlarida usha davrning talabidan kelib chiqib, mansabdor shaxslarni topish va ulug‘lashga katta ahamiyat berilgan. Mansabdor shaxslarning o‘z-o‘zidan boyligi ham ko‘payadi kabi qarashlar hukm surgan.

Mazkur frazeologik birlik xo‘roz xitoyliklar uchun “omad” yoki “shon-shuhrat” timsoli ekani ko‘rsatmoqda, shu bilan birga sharq davlati sifatida mansabga katta e‘tibor berilishini ifodalaydi.

Xulosa sifatida Yuqoridagi barcha misollar “baxt” konseptining asosiy komponentlaridan biri “boylik” subkonseptini ifodalaydi. Biroq agar baxt komponentlarini shkala bo‘ylab yozib chiqsak, har bir inson uchun mazkur subkonsept nechanchi o‘rinda turishi uning dunyoni qabul qilishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Aynan insonni ruhiy holati haqida ham ma‘lumot olish mumkin, “Sen baxt deganda nimani tushunishingni ayt, men senga kimligingni aytaman” [5, b.6] degan naql ham bekorga emas. Falsafa va psixologiya rivojlanish tarixida ham “baxt”ni tushunish bo‘lgan harakatlar hozirda, felisitologiyani (baxtning nazariy va amaliy muammolari o‘rganuvchi yo‘nalish) paydo bo‘lishiga olib keldi. Biroq, “madaniy va psixologik yo‘nalishlarda o‘z ahamiyatiga ega bo‘lishiga qaramay, “baxt” konsepti tilshunoslik sohasida to‘liq qamrovda o‘rganilmagan” deydi tilshunos Vorkachev, biz ham mazkur fikrga qo‘shilgan holda, xitoy madaniyatining “baxt” konsepti bilan bog‘liq yo‘nalishi tahlilini amalga oshirmoqchimiz.

va psixologik ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramay, biz bilganimizdek, baxt tushunchasi hali o‘z tilshunoslik qamrovini olmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 黄全信, 中华五福吉祥图典, 华语教学出版社, – 北京 2003., – С.245.
2. Abduazizov AA. Tilshunoslik nazariyasiga kirish.- Toshkent: Sharq, 2010.- 176b.
3. George Lakoff, Mark Johnson. Metaphors We Live By. The University of Chicago Press. 2003, 193p.
4. Бабушкин А.П. Концепты разных туров в лексике и фразеологии и методика их выявления. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001, 52-58с.
5. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа- Краснодар КТУ, 2002.-142 с.
6. Кубрякова Э.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики// Вопросы когнитивной лингвистики.- Москва,2004.-С.10-14.
7. Кубрякова Е.С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов. -М., Изд-во Моск. Ун-та, 1997. –С 90-93
8. Кларин М.В. На путях познания счастья (вступительная статья) // Аргайл М. Психология счастья. М., 1990. С.5-26.
9. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Вып. I. Архангельск, 1997. С.11-35.
10. Попова З Д. Стернин И.А. Язык и национальная картина мира - Воронеж: Истоки, 2002 - 60 с
11. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры – М. : Академиче-ский проект, 2004. 992с
12. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и истаконцепты Волгоград: Перемена, 2004.- С.17-18
13. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры -М. Языки русской культуры, 1997.-С. 41
14. Тулкиновна Г.А., Эшбоева Т.С.,Cognitive analysis of the concept «woman»’ in the French language// Молодой ученый Международный научный журнал № 30 (320) / 2020.
15. Ошанин И. М. (ред.) Большой китайско-русский словарь.Т. 1-4. М.: Наука, 1983-1984. – С.1062.
16. Китайско-русский словарь /Сост. Фу Чонг. – Шанхай, 2004. – 1249 с.
17. <http://xh.5156edu.com/html5/79339.html>

18. http://chengyu.t086.com/c_b4f4

19. Nasirova, S. A., Hashimova, S. A., & Rikhsieva, G. S. (2021). THE INFLUENCE OF THE POLITICAL SYSTEM OF CHINA ON THE FORMATION OF SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 10-17.

20. Mirzakhmedova, H. V., Omonov, K. S., & Khalmurzaeva, N. T. (2021). METHODS OF IMPROVING LANGUAGE SKILLS USING MEDIA SOFTWARE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(03), 47-55.

21. SA Hashimova Peculiarities of Making Nouns Using Suffixes in Chinese (On the Example of Suffixes 家 “Jia” and 者 “Zhe”)- *International Journal of Multicultural and Multireligious ...*, 2021